

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Taking a stand in times of violent societal changes: Belgrade and Zagreb feminists' positionings on the (post-)Yugoslav wars and each other (1991-2000)

Miškovska Kajevska, A.

Publication date

2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Miškovska Kajevska, A. (2014). *Taking a stand in times of violent societal changes: Belgrade and Zagreb feminists' positionings on the (post-)Yugoslav wars and each other (1991-2000)*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

Dit socio-historisch onderzoek verkent de positioneringen – discoursen en activiteiten – van de Belgradose en Zagrebse feministen aangaande de (post-)Joegoslavische oorlogen en elkaar in de periode tussen 1991 en 2000. Vooral gebruikmakend van een Bourdieuaanse benadering en gebaseerd op een veelomvattende bestudering van de relevante literatuur, uitgebreide semi-gestructureerde kwalitatieve interviews en een uitvoerige exploratie van verschillende soorten organisatorische documenten en artikelen uit gedrukte media, schenkt de analyse aandacht aan een aantal vertekeningen, lacunes en onjuiste of onvoldoende nauwkeurige (terugkerende) informatie in de literatuur. Daarbij verrijkt deze dissertatie niet alleen de bestaande historiografische en sociologische kennis over het oorlogsgelateerde feministische activisme in Belgrado en Zagreb in de jaren 1990, maar werpt zij ook enkele dringende epistemologische vragen op met betrekking tot deze kennis. Kort gezegd betwist ik de gangbare suggestie dat de uitbarsting van het oorlogsgeweld in 1991 heeft geleid tot precies dezelfde reorganisatie van het feministische veld zowel in Belgrado als in Zagreb: in beide steden hebben de feministen, die tot dat moment hadden samengewerkt zonder spanningen, zich gesplitst in antinationalisten en nationalisten en begonnen zij met elkaar te strijden wegens de verschillende oorlogsgelateerde positioneringen.

De eerste significante bevinding van dit onderzoek is dat de namen ‘antinationalistisch’ (of, de minder vaak gebruikte, ‘niet-nationalistisch’) en ‘nationalistisch’ (of, de minder vaak gebruikte, ‘patriottisch’) niet moeten worden gezien als volledig waardevrije, objectieve beschrijvingen van uiteenlopende ideologische positioneringen, zoals de literatuur impliceert door geen aandacht te besteden aan de oorsprong, betekenis en gevolgen van deze termen. In plaats daarvan waren de benamingen in kwestie een essentieel onderdeel van de diverse lokale en internationale inspanningen om het (seksuele) oorlogsgeweld te beëindigen, en van de legitimatiestrijd onder de feministen in beide steden – ondernemingen waar ook veel westerse (feministische) academici, activisten en financiers bij betrokken waren.

Verder bestond een machtsverschil tussen de twee namensets. ‘Antinationalistisch’ en ‘niet-nationalistisch’ waren de zelf-benamingen van sommige feministen, terwijl ‘nationalistisch’ en ‘patriottisch’ de benamingen waren die deze feministen hebben gegeven aan de feministen in dezelfde stad wier oorlogsgelateerde positioneringen verschilden van de hunne. Bovendien is de classificatie die werd toegepast door de Belgradose en Zagrebse feministen die werden gezien als nationalistes aanzienlijk minder gebruikelijk in de literatuur dan de bovengenoemde classificatie die de andere feministen gebruikten. Daarom spreek ik in deze dissertatie

Samenvatting

van zelfverklaarde antinationalistische en zogenaamd nationalistische clusters, feministen en positioneringen.

Een andere belangrijke bevinding van dit onderzoek is dat Belgrado en Zagreb niet moeten worden beschouwd als uitwisselbare locaties met betrekking tot de intrafeministische dynamiek en de oorlogsgelateerde positioneringen in de jaren 1990. De splitsing in Zagreb gebeurde eerder (eind 1991–begin 1992) en was veel meer gearticuleerd en openbaar. Zij bleef door de jaren 1990 zo goed als intact, alhoewel zij langzamerhand minder zichtbaar begon te worden na eind 1993. Zo'n duidelijk afgebakende tweedeling heeft nooit plaatsgevonden in Belgrado. Vanaf begin 1993 begon het bestaan van ongelijke oorlogsgelateerde positioneringen tussen de Belgradose feministen te kristalliseren, maar heel anders dan in Zagreb werden deze verschillen nauwelijks gearticuleerd in het openbaar en bleven sommige feministen met uiteenlopende positioneringen samenwerken in dezelfde feministische groepen. Een enigszins merkbaarder en diepere scheiding vond plaats in Belgrado in 1998 en 1999, toen een additionele differentiatie zich voordeed binnen de zelfverklaarde antinationalistische feministische cluster.

Aan de vooravond van de uitbarsting van het oorlogsgeweld gebruikten zowel de Belgradose als de Zagrebse feministen een volledig gender-gebaseerde positionering aangaande huiselijk, seksueel en oorlogsgeweld, die mannen als de daders en vrouwen als de slachtoffers beschouwde. Echter, geconfronteerd met het (seksuele) oorlogsgeweld in Kroatië (1991–1995) en in Bosnië-Herzegovina (1992–1995), verlieten de Zagrebse zogenaamd nationalistische feministen deze orthodoxe positionering en creëerden een nieuwe, heretische positionering die was gebaseerd op etniciteit. In deze nieuwe positionering waren Serviërs de daders, terwijl Bosniakken en Kroaten de slachtoffers waren. Het was dus onmogelijk voor Serviërs om slachtoffers te zijn van door Bosniakken en/of Kroaten gepleegd (seksueel) oorlogsgeweld. De Zagrebse zelfverklaarde antinationalistische feministen hanteerden categorieën die meer open waren. Ze hielden hun vooroorlogse gender-gebaseerde positionering vol, maar hebben hem minder strikt gemaakt door er gedeeltelijk etniciteit aan toe te voegen. Terwijl ze onderstreepten het feit dat alle strijdende partijen (seksueel) oorlogsgeweld pleegden, erkenden deze feministen de Servische grotere verantwoordelijkheid daarvoor en het overwicht van de Servische (seksuele) oorlogsmisdaden. Deze verandering gebeurde echter pas na de verschijning van betrouwbaardere verslagen over deze misdaden.

Enkele jaren later, in de lente van 1999, keurden de Zagrebse zogenaamde nationalistische feministen het NAVO-bombardement op de Federale Republiek Joegoslavië goed. Ze zagen het als de geschikte manier om een eind te maken aan het

Servische onophoudelijke beleid van etnische zuivering van niet-Serviërs dat op dat moment was gericht op de Kosovaarse Albanezen, en eerder op Bosniakken en Kroaten. De feministen uit de andere Zagrebse cluster keurden zowel het bombardement als methode als de Servische etnische zuivering van de Kosovaarse Albanezen af, maar legden geen verband tussen deze en de eerdere oorlogen.

Alle Belgradose feministen handhaafden aanvankelijk de gender-gebaseerde positionering aangaande geweld en spraken van een gedeelde verantwoordelijkheid en slachtofferschap van alle strijdende partijen. Niettemin, ten gevolge van de opkomst van geloofwaardigere informatie over de daders en slachtoffers van het (seksuele) oorlogsgeweld, evenals van de interacties met Zagrebse feministen op vergaderingen in derde landen, veranderden de toekomstige Belgradose zelfverklaarde antinationalistische feministen hun positionering radicaal. Ze begonnen de grootste verantwoordelijkheid van Servië voor en deelname aan het (seksuele) oorlogsgeweld in Bosnië-Herzegovina en Kroatië te accentueren, en de Servische politiek van etnische zuivering van niet-Serviërs te veroordelen. De gender-gebaseerde positionering werd niet verlaten, maar ondergeschikt gemaakt aan de nieuwe en heretische die was gebaseerd op etniciteit. De andere Belgradose feministen, de toekomstige zogenaamd nationalistische, bleven de orthodoxe gender-gebaseerde positionering aangaande (seksueel) oorlogsgeweld gebruiken en praten over een gedeelde verantwoordelijkheid en slachtofferschap van alle strijdende partijen, maar begonnen meer aandacht te besteden aan het Servische slachtofferschap. Echter, kort daarna werd de etniciteit-gebaseerde positionering van de Belgradose zelfverklaarde antinationalistische feministen de orthodoxe positionering in het Belgradose feministische veld, terwijl de gender-gebaseerde eindigde als heretisch.

Tijdens het NAVO-bombardement en de geïntensiveerde oorlog in Kosovo veroordeelden de Belgradose zogenaamd nationalistische feministen het Servische slachtofferschap door de NAVO, maar bleven zij zwijgen over de Servische etnische zuivering van de Kosovaarse Albanezen. Deze positionering aangaande slachtoffers en daders werd gedeeld door enkele Belgradose zelfverklaarde antinationalistische feministen. De andere feministen uit de tweede cluster bekritiseerden openlijk dit geval van etnische zuivering, maar hadden tegenovergestelde opvattingen over het bombardement als de gepaste manier voor het beëindigen van de Servische langdurige politiek van geweld tegen niet-Serviërs.

Elke van deze verschillende positioneringen diende aan de ene kant om een specifieke definitie van de oorlogssituatie te communiceren – inclusief de benaming van daders en slachtoffers – en om de nodige mechanismen voor de beëindiging van het (seksuele) oorlogsgeweld aan te duiden. Aan de andere kant waren deze

Samenvatting

positioneringen nauw vervlochten met de legitimatiestrijd tussen de twee clusters in beide steden, namelijk de inspanningen om zichzelf en de gelijkdenkende feministen te vestigen als degenen die de oorlogssituatie juist waarnamen en de haalbaarste strategieën suggereerden om vrede te herstellen. Dit aspect van de dynamiek tussen de feministen in Belgrado en in Zagreb is tot nu toe volledig overgeslagen in de literatuur.

Dat de legitimatiestrijd vooral te merken was in de interacties met westers publiek en veel meer uitgesproken was onder de Zagrebse feministen moet voornamelijk worden gezien in het licht van de verschillen in hun symbolische feministische kapitaal. De Zagrebse zelfverklaarde antinationalistische feministen waren doorgaans degenen die genoten van een grotere legitimatie (symbolisch feministisch kapitaal) in het Westen en die daarom een betere toegang hadden tot westerse fondsen, training, netwerken en media, wat hun symbolische feministische kapitaal verder vergrootte. Bovendien kwamen ze vaker uit meer geprivilegieerde achtergronden in socialistisch Joegoslavië en was hun gender-gebaseerde positionering aangaande daders en slachtoffers de orthodoxe in het Zagrebse feministische veld. Om die reden moesten de Zagrebse heretische uitdagers, de zogenaamd nationalistische feministen, zich zeer inspannen in hun pogingen om de feministen uit de andere cluster te delegitimeren en erkend te worden als de legitieme Zagrebse feministen.

Wederom was de situatie in Belgrado enigszins anders. Terwijl de ontmoetingen met westers publiek vaak een vergelijkbare legitimatiestrijd veroorzaakten onder de Belgradose feministen, was deze strijd minder gebruikelijk en minder intensief dan die in Zagreb. Anders dan in Zagreb waren er geen grote vooroorlogse verschillen in cultureel, economisch, sociaal en symbolisch feministisch kapitaal tussen de Belgradose feministen. Daarenboven waren de uiteindelijke Belgradose heretische uitdagers, de zogenaamd nationalistische feministen, kleiner in aantal en hielden ze zich minder bezig met het aanvechten van de legitimatie van de Belgradose zelfverklaarde antinationalistische cluster, maar focusten ze zich op hun andere (vaak academische) interesses. Tot slot, in tegenstelling tot de impliciete ontkenning van enige Kroatische verantwoordelijkheid door hun Zagrebse tegenhangers, erkenden de Belgradose zogenaamd nationalistische feministen de Servische gedeeltelijke verantwoordelijkheid voor het (seksueel) oorlogsgeweld. Aangezien het laatstgenoemde niet het geval was met betrekking tot het NAVO-bombardement en de oorlog in Kosovo, nam de legitimatiestrijd rond die tijd iets toe, maar bereikte niet dezelfde intensiteit als eerder in Zagreb.

Op het moment van interviewen in 2009 (of, in enkele gevallen, 2010) bleek dat de splittingsen tussen de feministen en de legitimatiestrijd nog steeds zeer emotioneel en politiek geladen onderwerpen waren voor de respondenten en daarom

nauwelijks aan de orde werden gesteld. De enige respondenten die deels in staat waren om hun positioneringen uit de jaren 1990 en de toenmalige dynamiek tussen de twee clusters kritisch te bekijken, waren de Zagrebse zelfverklaarde antinationalistische feministen. Tamelijk tegenovergesteld waren de narratieven van de meerderheid van de Zagrebse zogenaamd nationalistische feministen. De oorlogsgelateerde positioneringen die deze feministen articuleerden en het vocabulaire dat zij gebruikten om de Zagrebse zelfverklaarde antinationalistische feministen te delegitimeren waren praktisch dezelfde als die uit de jaren 1990. Dit verschil tussen de clusters kwam door het feit dat de positionering aangaande daders en slachtoffers die werd gehanteerd in de Kroatische officiële politiek in 2009 (2010) dichterbij die van de Zagrebse zelfverklaarde antinationalistische feministen stond, alsmede het feit dat deze activisten de gevestigde Zagrebse feministen waren gebleven – zowel in het Westen als in het Zagrebse feministische veld. De jaren 1990 waren dus een veel minder ver verleden voor de Zagrebse zogenaamd nationalistische respondenten.

Een intensere aanwezigheid van de jaren 1990 was zichtbaar ook in de narratieven van de Belgradose feministen, ongeacht de cluster, maar om andere redenen: de grotere temporele nabijheid van het oorlogsgeweld dat plaatsvond in Servië, de voortdurende strijd tussen Belgrado en Pristina over de onafhankelijkheid van Kosovo, het besef van de ten minste gedeeltelijke Servische verantwoordelijkheid voor de oorlogen, en de politieke moord van de Servische minister-president in 2003. In tegenstelling tot hun Zagrebse tegenhangers konden de Belgradose zelfverklaarde antinationalistische feministen, ondanks hun aanhoudende legitimatie met betrekking tot oorlogsgelateerde onderwerpen in het Belgradose feministische veld en in het Westen, zich niet permitteren om hun positioneringen uit de jaren 1990 openlijk te betwijfelen. Deze afwezigheid van een kritisch perspectief werd versterkt door de Servische officiële positionering aangaande slachtoffers en daders in 2009 (2010) die sprak van een gedeelde verantwoordelijkheid en slachtofferschap van alle strijdende partijen, maar het Servische slachtofferschap onderstreepte – een positionering die overlapte met die van de andere Belgradose feministische cluster. Tegelijkertijd, gezien deze overlapping, alsook de legitimatie die de Belgradose zogenaamd nationalistische feministen genoten met betrekking tot niet-oorlogsgelateerde vraagstukken, waren ze minder geneigd dan hun Zagrebse tegenhangers om de zelfverklaarde antinationalistische feministen te delegitimeren. Toen ze dat desalniettemin deden – om de legitimatie van hun eigen oorlogsgelateerde positioneringen te vergroten – was hun vertoog minder vurig en beschuldigend dan dat van de overeenkomstige Zagrebse feministen. Dit had ook te maken met het feit dat de legitimatiestrijd tussen de Belgradose clusters in de jaren 1990 minder uitgesproken en ernstig was dan die in Zagreb.